

αισθητὸν κόσμον,— τὸν ἀνθρώπον καὶ τὴν οὐσίν— ὑπῆγαγέν ύπὸ τὴν αὐτὴν «ἀναγκαιότητα», ύπὸ «μονοτόνους λογικοὺς καὶ φυσικούς νόούς». *

Ούλισμὸς αὐτὸς τοῦ Feuerbach, μαζὶ μὲ τὸν Ἐγελιανὸν Ἰδεοκρατισμὸν ποὺ ἀροηγουμένως ἀνελύσαμεν, ἀπειέλεσαν τοὺς κυριωτέρους παράγοντας τῆς φιλοσοφικῆς διαμορφώσεως τοῦ Κάρλ Μάρξ. Ο τελευταῖος οὗτος, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς νεότητός του, ύπηρξεν ἐνθουσιώδης ὀπαδὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Hegel, εἰς τοῦ ὄποιου τὴν Ἀριστερὰν Πτέρυγα ἐπέδειξε τὸ πρῶτον τὴν μαχητικὴν καὶ ἀγωνιστικὴν του ἴκανότητα. Κατὰ τὸ 1841 δικαστήριο τὸ σύγγραμμα τοῦ Feuerbach, ἡ «Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ», καὶ τὸ ἔργον τοῦτο, ἐπέπρωτο νὰ ἀνακόψῃ τὸν ἐνθουσιασμὸν τοῦ νεαροῦ Ἐγελιανιστοῦ καὶ ν' ἀσκήσῃ νέαν καὶ ἀποφαστικὸν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν μελλοντικῶν του κατευθύνσεων. Χάρις εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸν Κάρλ Μάρξ, προῆλθεν εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τῶν Ἰδεοκρατικῶν του πεποιθήσεων καὶ ἤρχισε προσανατολιζόμενος πρὸς τὴν ὄλιστικὴν φιλοσοφίαν¹.

Τῆς «Θεωοίας τῶν τροφῶν τοῦ λαοῦ» (1850), ὀπότε ἐδημοσίευσεν εἰς ἀρθρὸν του τὴν περίφημον φράσιν: «ὁ ἀνθρώπος εἶναι δ, τι τρώγει» (*deß Mensch ist was er isst*) — κακῶς ἐν τούτοις ἐπεκράτησεν ὁ ὄρος «ὄλισμὸς» διὰ τὴν ἀπόδειξιν τοῦ Φωθερμπαχιανοῦ συστήματος. Διότι ὁ δημιουργὸς τοῦ τελευταίου, εἰς τὴν γενικήν του θεωρίαν, δὲν ὑπεστήριξε καθαρῶς ὄλιστικάς ἀντιλήψεις, — καὶ ὁ ίδιος ἀλλῶς τε ἀπέκρουσε τὸν χαρακτηρισμὸν του ὡς ὄλιστον. Ἐκεῖνο τοῦ κυρίως τὸν ἡμπόδισε νὰ φθάσῃ εἰς τὸν πλήρη ὄλισμόν, εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ ποὺ ἀπεδέχθη εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, κατὰ τὴν δποίαν ἡ γνῶσις τελικῶς καὶ πραγματικῶς εύρισκεται ὅχι ἐκτός, ἀλλὰ ἐντός καὶ μένον τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ σύστημά του πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ μᾶλλον ὡς «θετικόν». (Η ὁ f-finding: ἔνθ. ἀν. II, 292).

1 Feuerbach: ἔνθ. ἀν. 179, 194 κλπ.

2 Ἡ μεταστροφὴ τοῦ Μάρξ πρὸς τὸν ὄλισμὸν ύπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Feuerbach, συνετελέσθη ὅχι ἀποτόμως καὶ ἀμέσως, ὅπως ισχυρίζεται δ. Fr. Engels, ἀλλὰ βαθμιαίως καὶ σὺν τῷ χρόνῳ: «Τὰ ἐκαταφέρναμε ὅπως μπορούσαμε μὲ τὴν (Ἐγελιανή) ἀντίφασι, γράφει δ. Engels. Τότε ἐνεφανίσθη ἡ Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διὰ μιᾶς διέλυσε τὴν ἀντίφασιν ἀποκαθιστῶντας εἰς τὸν θρόνο τὸν ὄλισμό. Ο κόσμος ὑπάρχει ἀνεξαρτήτως κάθε φιλοσοφίας. Εἶναι ἡ βάσις ἐιςάνω εἰς τὴν δποίαν ἡμεῖς οἱ ἀνθρώποι, προΐδνται δμητῶς τῆς φύσεως, ἐμεγαλώσαμε. Ἐκτός ἀπὸ τὴν φύσι καὶ τοὺς ἀνθρώπους δὲν ὑπάρχει τίποτε ἄλλο, καὶ τὰ ἀνώτερα δηντα ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ θρησκευτικὴ μας φαντασία δε: εἶναι παρὰ ἡ φανταστικὴ ἐντελεκλασίς τῆς ιδικῆς μας οὐσίας. Ἡ γοητεία διε ἥθη: ἀπερρίψαμε τὸ «σύστημα» (τὸ Ἐγελιανόν). Ἡ ἀντίφασις ἐλύθη ἀπὸ τῆς στργμῆς ποὺ δὲν ὑφίστατο παρὰ στὴ φαντασία. Πρέπει νὰ ἔχῃ δοκιμάσει κανεὶς πιστοποιῶν τὸ ἀπειευθερωτικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ βιβλίου, διὰ νὰ σχη-

Η έπιδρασις λοιπόν τοῦ Feuerbach ἐπὶ τοῦ Μάρξ ὑπῆρξε τερα-
στία. "Οτι δμως δ τελευταῖος οὗτος διεῖδε κατὰ πρῶτον λόγον
εἰς τὸ σύγγραμμα τοῦ νέου διδασκάλου, δτι κυρίως εἰς αὐτὸν τὸν
παρέσυρε πρὸς τὴν Φωβερμπαχιανήν φιλοσοφίαν, ὑπῆρξεν δ ἀν-
θρωπισμὸς ποὺ ἐδίδασκεν δ Feuerbach καὶ δχι δ υλισμός, δ
ὅποιος μόνον μεταγενεστέρως ἔξηχθη ὡς λογική συνέπεια τῶν
Ιδεῶν τῆς «Οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ»¹. Τὸ διθρωπιστικὸν ἄλλως
τε Ιδεῶδες τοῦ Feuerbach, ἥτο Ιδιαιτέρως κατάλληλον διὰ νὰ συ-
κινήσῃ τὸν νεαρὸν καὶ ἐνθουσιώδη Ἰουδαῖον: διότι ἐμποτισμένος
οὗτος μὲ τὰς Βιβλικὰς παραδόσεις τῆς συμπαθείας πρὸς τοὺς
καταπιεζομένους καὶ τῆς πεποιθήσεως πρὸς τὴν ἀναγκαιότητα
τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῶν, εἶχεν ἥδη ἀναλάθει ἀπὸ πολλοῦ τὴν
ὑπεράσπισιν τῶν ἔργαζομένων, τῶν προλεταρίων, τοὺς δόποιους δ
σύγχρονος του σοσιαλισμὸς ἐνεφάνιζεν ὡς τὰ θύματα τῆς ἀδικίας
καὶ ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ συστήματος.
Κατὰ συνέπειαν, καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ψυχοσυνθέσεως καὶ ἀπὸ ἀπό-
ψεως Ιδεολογίας, δ Μάρξ, εύρισκετο ψυχικῶς παρασκευασμένος
διὰ τὴν υἱοθέτησιν τοῦ Φωβερμπαχιανοῦ διθρωπισμοῦ, δ δόποιος
ἀπέθλεπεν εἰς τὴν ἔξύψωσιν τοῦ διθρωπίνου γένους ἐν πνεύματι
ἄγαπης καὶ δικαιοσύνης.

Τὸ ίδεῶδες τοῦ Feuerbach, ἐπεδίωξεν δ Μάρξ νὰ διαδώσῃ
περὶ τὸ τέλος τοῦ 1843 διὰ τῶν ἐκδιθέντων τότε Γαλλο-γερ-
μανικῶν Χρονικῶν: εἰς τὸ πρῶτον καὶ μοναδικόν των
τεῦχος, ἐπαρουσίασε τὸν «διθρωπισμὸν» ὡς τὴν ἔκφρασιν τῆς
πολιτικῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δημοκρατικῆς ἐπαναστάσεως, ὡς
τὴν πραγματοποίησιν τῆς νέας δργανώσεως εἰς τὴν δόποιαν θὰ
ἔπαινον νὰ ὑφίστανται ἡ ἀθλιότης, ἡ ἀπανθρωπία καὶ ἡ ὑποδού-

ματίση μίαν ἀκριβῆ Ιδέαν. 'Ο ἐνθουσιασμὸς ὑπῆρξεν γενικός: εἰς τὴν στιγμὴν
μετεβλήθημεν δλοι εἰς φωβερμπαχιανούς'. (F. Engels: L. Feuerbach und
der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie). "Οπως δμως ἀποδεικνύει
δ Mehring καὶ δ Levy, δ Engels λησμονεῖ τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων. 'Ο Μάρξ
καθὼς καὶ δ Engels δὲν διεῖδον κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν Οὐσίαν τοῦ Χριστια-
νισμοῦ παρὰ τὸν διθρωπισμὸν καὶ δχι τὸν υλισμόν, διότι ἐκεῖνον κυρίως ἐδί-
δασκεν δ Feuerbach, εἰς τὸ ἐν λόγῳ βιβλίον του.

1 «Είναι ἀληθὲς δτι οὕτε αὐτὸς δ Feuerbach οὕτε οἱ μαθηταὶ του, εἶχον
συνείδησιν τῶν λογικῶν συνεπειῶν (τῆς Οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ), παρὰ ἀπὸ
τοῦ 1844. 'Ἐὰν δ υλισμὸς περιείχετο ἐμμέσως εἰς τὴν Οὐσίαν τοῦ Χριστιανι-
σμοῦ, δ διθρωπισμὸς ρητῶς δι' αὐτοῦ προεκηρύσσετο ὡς νέα θρησκεία, καὶ τὸν
διθρωπισμὸν δχι μόνον δ Ruge ἀλλὰ καὶ δ Μάρξ καὶ δ Engels, εἶδον κατὰ
πρῶτον λόγον εἰς αὐτήν... Τῷ δημιουργήσῃ τὸν Ιστο-
ρικὸν υλισμόν, διέπτυξε τὸν διθρωπισμὸν τοῦ Feuerbach». (A. Levy: Ενθ.
δι. 252 - 3).

λωσις τῆς σημερινῆς τοιαύτης. Διεφώνει μόνον πρὸς τὸν Feuerbach, ως πρὸς τὸν τρόπον κατὰ τὸν δόποῖον ἡ ἀνθρωπότης θάξιστή χετο διὰ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἰς τὴν νέαν περίοδον τῆς ἔξυψώσεως καὶ τῆς ἐλευθερίας: διότι ἐνῷ ὁ συγγραφεὺς τῆς «Οὐσίας τοῦ Χριστιανισμοῦ», διέθλεπεν εἰς τὴν μεθοδικὴν προπαγάνδαν καὶ τὴν βαθμιαίαν ἐξ αὐτῆς μεταστροφὴν τῶν πνευμάτων, τὸ τέρμα τῶν δεινῶν τῆς ἀνθρωπότητος,—ἀντιθέτως ὁ νέος μαθητής του ἀνέμενε τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν ἀπὸ τὴν ἐπίτασιν τῆς δυστυχίας καὶ τῆς ἀθλιότητος,—ἐπηρεασμένος προφανῶς καὶ ἐνταῦθα ἀπὸ τὰς παραδόσεις τῶν Ἐβραίων προφητῶν, οἱ δόποιοι ἀπὸ τὰς σκληρὰς δοκιμασίας καὶ τὰς μεγάλας συμφοράς, ἀνέμενον πάντοτε τὴν ἀνατολὴν μιᾶς νέας περιόδου εύτυχίας καὶ θριάμβου διὰ τὸν λαὸν αὐτῶν¹.

Καὶ εἰς τὰ ἄλλα συγγράμματα τῆς περιόδου ταύτης — «Ιουδαϊκὸν Ζήτημα» καὶ «Κριτικὴ τῆς Ἑγελιανῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου»² — ὁ Κάρλ Μάρκ συνεχίζει τὴν προσπάθειάν του πρὸς διάδοσιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Feuerbach. Τὴν φιλοσοφικὴν ὅμως τοῦ τελευταίου τούτου θεωρίαν, ἐπιζητεῖ τώρα νὰ εύρύνῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ. Ὁ Feuerbach εἶχε προβῆ ἐις τὴν κριτικὴν τῆς θρησκείας καὶ ἐπιτύχει δι’ αὐτῆς τὴν διάλυσιν τῆς «θρησκευτικῆς ψευδαισθήσεως». Τοῦτο ὅμως δὲν εἶναι ἀρκετὸν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ιδεώδους. Χρειάζεται ἀκόμη, μετὰ τὴν κατάλυσιν τῆς θρησκείας καὶ ἡ ἔξαφάνισις τῆς γηῖνης, τῆς πραγματικῆς ζωῆς,—δηλαδὴ ἡ ἔξαφάνισις τῶν δρῶν τῆς πολιτικῆς ζωῆς, οἱ δόποιοι ἐπέτρεψαν τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἐκεῖνης: διότι «ἡ θρησκεία, εἶναι κενὴ· καθ’ ἑαυτὴν καὶ δὲν εἶναι ὁ οὐρανός, ἀλλὰ ἡ γῆ, ποὺ τῆς παρέχει τὴν ζωήν»³. Κατὰ συνέπειαν, μετὰ τὴν «κριτικὴν» τῆς θρησκείας, πρέπει νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν «κριτικὴν» τῶν πραγματικῶν, τῶν «πολιτικῶν δρῶν» τῆς ζωῆς⁴, ἐκ τῶν δόποιων ἔξαρτάται καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ συνείδησις καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ διὰ τὴν κριτικὴν αὐτὴν ὁ Μάρκ, θάξι-

¹ Ἡ ἀντίληψις αὕτη εἶναι ταύτοχρόνως καὶ Ἑγελιανή, διότι ως γνωστὸν ἡ Ἑγελιανὴ διαλεκτικὴ ἀπὸ τὴν ἀρνησιν — ἀπὸ «τὴν ἐπίτασιν τῆς κακῆς πλευρᾶς» — ἀναμένει τὴν πρόοδον, τὴν σύνθεσιν.

² Zur Judenfrage (1843) — Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie (1844).

³ K. Marx ἐπιστολὴ πρὸς Ruge (30 Νοεμβρίου 1842).

⁴ «Ἐπιθυμῶ μᾶλλον νὰ κάμω τὴν κριτικὴν τῆς θρησκείας εἰς τὴν κριτικὴν τῶν πολιτικῶν δρῶν, πάρα τὴν κριτικὴν τῶν πολιτικῶν δρῶν εἰς τὴν θρησκείαν» (Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ πρὸς Ruge).

σιμοποιήσῃ τὴν ίδίαν μέθοδον ποὺ ἔχρησιμοποίησεν ὁ Feuerbach
νιὰ τὴν θρησκείαν.

Αναλύων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς Φωύερμπαχιανῆς κριτικῆς μεθόδου τοὺς πολιτικοὺς δρους τῆς πραγματικῆς ζωῆς ὁ Κάρλ Μάρξ, διαπιστώνει εἰς αὐτὴν ἔνα νέον διχασμόν: τὸν διχασμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ἀτόμου, ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν «ἄνθρωπον», μέλος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν «πολίτην», μέλος τῆς πολιτικῆς δργανώσεως.¹ Ο Μαρξικὸς οὗτος διχασμός, ἔχει τὰς αὐτὰς συνεπέιας πρὸς τὸν θρησκευτικὸν διχασμὸν τοῦ Feuerbach: διότι ὅπως ἔξ αἰτίας τοῦ τελευταίου τούτου, διακρίνοντος τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν Θεόν, ὁ ἄνθρωπος μεταφέρει εἰς τοὺς οὐρανούς, εἰς ἔνα κόσμον φανταστικόν, τὴν ἀληθῆ, τὴν εύγενή του φύσιν, διὰ νὰ μὴ κρατήσῃ δι' ἑαυτὸν παρὰ μόνον ὅτι τὸν ἔξευτελίζει καὶ τὸν καταρρίπτει,—ἔτσι ἔξ αἰτίας καὶ τοῦ πρώτου διχασμοῦ, τοῦ Μαρξικοῦ, τοῦ διακρίνοντος τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτικὴν δργάνωσιν, τὸ ἀνθρώπινον ἀτομὸν ἀποξενοῦται τῆς πραγματικῆς του ὑπάρξεως, τοῦ κοινωνικοῦ του χαράκτηρος, ὑπὲρ μιᾶς «πλασματικῆς» κυριαρχίας, ὑπὲρ μιᾶς ἀφηρημένης δργανώσεως, διὰ νὰ μὴ διατηρήσῃ εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν παρὰ μόνον τὸν «ἔγωισμόν», λόγῳ τοῦ δποίου ἡ τελευταία αὕτη μεταβάλλεται εἰς ἀληθὲς πεδίον ἀγῶνος καὶ ἔξοντώσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρωπίνων ὅντων². Ο διχασμὸς δηλαδὴ τοῦ Κάρλ Μάρξ, εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὸν διχασμὸν τοῦ Feuerbach: διότι ἀντιτάσσει τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν πρὸς τὴν πολιτικὴν δργάνωσιν, ὅπως ὁ Φωύερμπαχιανὸς ἀντιτάσσει τὴν ἀνθρωπότητα πρὸς τὸν Θεόν,—διότι θεωρεῖ τὸ πολιτικὸν

1 «Ο ἄνθρωπος ὡς μέλος ἀστικῆς κοινωνίας θεωρεῖται ὡς ὁ κυρίως ἄνθρωπος, ὡς «ὁ ἄνθρωπος», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν «πολίτην», διότι εἶναι ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν αἰσθητήν, ἀτομικήν, ἀμεσον ὑπαρξίν του, ἐνῷ ὁ πολιτικὸς ἄνθρωπος δὲν εἶναι παρὰ ἔνα ἀλληγορικόν, ήθικὸν πρόσωπον. Ο πραγματικὸς ἄνθρωπος ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ ἀφηρημένου πολίτου». (K. Marx: Judenfrage. Aus dem Liter. Nachlass, 1902, τ. I, 423).

2 «Ἐκεῖ ὅπου τὸ Πολιτικὸν Κράτος ἔφθασεν εἰς ἀκμήν, ὁ ἄνθρωπος ἄγει, δχι μόνον εἰς τὴν σκέψιν του, εἰς τὴν συνείδησιν του, ἀλλὰ εἰς τὴν πραγματικότητα, εἰς τὴν ζωήν, μίαν διπλῆν ζωήν, μίαν ζωήν οὐράνιον καὶ μίαν ζωήν γήινον, τὴν ζωήν εἰς τὴν πολιτικὴν κοινότητα ὅπου θεωρεῖται ὡς δην κοινωνικόν,—καὶ τὴν ζωήν εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, ὅπου ἐνεργεῖ ὡς ιδιωτικὸς ἄνθρωπος, θεωρεῖ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς μέσα, καταπίπτει δι-ἴδιος εἰς τὴν τάξιν μέσου καὶ καθίσταται τὸ παιχνίδι ξένων δυνάμεων». «Τὸ πολιτικὸν Κράτος εἶναι εἰς τὴν αύσταν του ἡ συλλογική ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ὄλικήν του ζωήν. «Ολαὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἔγωιστικῆς ταύτης ζωῆς, ἔξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν ἐντὸς τῆς σφαίρας τοῦ Κράτους, ὡς ιδιότητες τῆς ἀστικῆς κοινωνίας». (K. Marx: Ένθ. διν. I, 407).

Κράτος ώς «πλασματικόν» κατασκεύασμα, δπως δ τελευταίος θεωρεῖ τὸ θεῖον ώς «δημιούργημα τῆς φαντασίας», — διότι τέλος θέτει τὴν πολιτικὴν δργάνωσιν ἀπέναντι τῆς κοινωνίας εἰς οἶαν θέσιν δ συγγραφεὺς τῆς «Ούσιας τοῦ Χριστιανισμοῦ» θέτει τὸν Θεόν ἀπέναντι τῆς ἀνθρωπότητος: εἰς τὴν θέσιν τοῦ δεσπότου καὶ τυράννου.¹

«Οχι μόνον ώς πρὸς τὴν φύσιν τοῦ διχασμοῦ, ἀλλὰ καὶ ώς πρὸς τὴν μέθιδον τοῦ τερματισμοῦ αὐτοῦ, ώς πρὸς τὸν τρόπον τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, δ Κάρλ Μάρκς ἀκολουθεῖ τὸν Feuerbach: δπως διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον ή ἀνθρωπότης, ποὺ μετέφερεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς τὴν ίδίαν της οὐσίαν, δφείλει νὰ τὴν ἐπαναφέρῃ εἰς ἑαυτὴν διὰ νὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν ἐνότητα καὶ τὴν ἔξυψωσίν της,— ἔτσι καὶ διὰ τὸν Κάρλ Μάρκς τὸ ἀνθρώπινον ἀτομον, ποὺ ἀπηρνήθη τὸν κοινωνικὸν του χαρακτῆρα ὑπὲρ τοῦ πολιτικοῦ Κράτους, δφείλει νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς ἑαυτό: διὰ τῆς τοιαύτης ἐπαναφορᾶς, δ «πραγματικὸς ἀτομικὸς ἀνθρωπος θὰ ἀπορροφήσῃ τὸν ἀφηρημένον πολίτην»², ή πολιτικὴ ἔξουσία θὰ συγχωνευθῇ μὲ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, καὶ δ ἔγωισμὸς καὶ δ ἀτομισμὸς θὰ ὑποχωρήσουν πρὸ τοῦ συνολικοῦ, πρὸ τοῦ κοινωνικοῦ συμφέροντος.

Ἡ σκέψις τοῦ Μάρκς καθίσταται πλέον σαφής: τὸ Πολιτικὸν Κράτος δι' αὐτόν, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἔνα τεχνητόν, ἔνα πλασματικὸν δημιούργημα ἔξι αἰτίας τοῦ δποίου ἐπιφανειακῶς παρέχεται ἡ ἐντύπωσις μιᾶς εἰρηνικῆς καὶ ἀρμονικῆς ἐνότητος τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῷ κατ' οὐσίαν εἰς τοὺς κόλπους τῆς πραγματικῆς ἀστικῆς κοινωνίας ἐπικρατεῖ ἡ διαρκής πάλη καὶ δ ἀγών, λόγῳ τοῦ ἔγωισμοῦ τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν ἀτόμων. Δὲν ἀρκεῖ συνεπῶς μόνη ἡ «πολιτικὴ ἀπελευθέρωσις» διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Χρειάζονται ἐπὶ πλέον μέτρα ρι-

1 «Τὸ Πολιτικὸν Κράτος συμπεριφέρεται πρὸς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν κατὰ τρόπον ἔξι ίσου πνευματικὸν δπως δ οὐρανὸς πρὸς τὴν γῆν. Εύρισκεται εἰς τὴν ίδίαν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτήν, θριαμβεύει αὐτῆς κατὰ τὸν ίδιον τρόπον ποὺ ἡ θρησκεία θριαμβεύει τῶν περιορισμῶν τοῦ γηίνου κόσμου, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως, τῆς ἀποκαταστάσεως αὐτῆς, διὰ τῆς παρ' αὐτῆς κυριαρχίας. Ὁ ἀνθρωπος εἰς τὴν ἀμεσωτέραν πραγματικότητά του, εἰς τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν είναι δν ὄλιστικόν. Ἐκεῖ είναι δι' ἑαυτὸν καὶ διὰ τὸν ἄλλον πραγματικὸν ἀτομον, είναι μία μὴ πραγματικὴ φανατικότης. Εἰς τὸ Κράτος ἀντιθέτως, δπου δ ἀνθρωπος ἀξίζει ως δν συλλογικόν, είναι τὸ φαντασικὸν μέλος μιᾶς πλασματικῆς κυριαρχίας, ἀπογυμνώνεται τῆς πραγματικῆς ἀτομικῆς ζωῆς του καὶ πληρούνται μιᾶς μὴ πραγματικῆς γενικότητος». (Κ. Marx: Ενθ. δν. I, 408).

2 K. Marx: Ενθ. δν. I, 424.

ζικά: χρειάζεται ή κατάλυσις καὶ ή ἔξαφάνισις αὐτῆς ταύτης τῆς πολιτικῆς δργανώσεως, αύτοῦ τούτου τοῦ πολιτικοῦ Κράτους, διὰ νὰ δυνηθῇ δ ἀνθρωπος, ἐπαναφέρων εἰς ἑαυτὸν τὸν κοινωνικὸν τοῦ χαρακτῆρα, νὰ δαμάσῃ τὸν ἔγωϊσμόν του, «νὰ καταστῇ δν κοινωνικόν», καὶ τοιουτρόπως «νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς ἴδιας του δυνάμεις ώς κοινωνικάς δυνάμεις καὶ νὰ τὰς δργανώσῃ μόνος του ώς τοιαύτας»¹: ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἐκουσίαν καὶ ἀνέυ πολιτικῆς ἔξουσίας, συλλογικήν, σοσιαλιστικήν δργάνωσιν τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων, θά προκύψῃ ἡ ἀληθῆς «ἀνθρωπίνη χειραφέτησις», ἡ πραγματικὴ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου Γένους. Ἡ ἀληθῆς λοιπὸν κοινωνικὴ δργάνωσις, ὁ ἀληθῆς «ἀνθρωπισμός», δὲν συμπίπτει πλέον διὰ τὸν Μάρκον ἀκριθῶς καὶ ἀπολύτως μὲ τὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ Feuerbach: διὰ τὸν μέλλοντα ἴδρυτὴν τοῦ 'Ιστορικοῦ 'Υλισμοῦ, ἡ πραγματικὴ «ἀνθρωπιστικὴ» κοινωνία εἶναι, ὅχι μόνον ἐκείνη εἰς τὴν δποίαν ἡ ἀνθρωπότης ἀποθαίνει τὸ ἀνώτατον διὰ τὸν ἀνθρωπὸν, ἀλλὰ πρὸ παντὸς ἐκείνη εἰς τὴν δποίαν διὰ τῆς καταργήσεως κάθε πολιτικῆς ἔξουσίας καὶ τῆς κοινωνικοποιήσεως τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, τὸ κοινωνικὸν συμφέρον θὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ ἔγωϊστικοῦ συμφέροντος, ἡ συλλογικὴ δργάνωσις θὰ θριαμβεύσῃ τοῦ ἀχαλινώτου ἀτομισμοῦ². Ὁ Κάρλος Μάρκος, κατὰ συνέπειαν, καίτοι λαχυρίζεται πώς ἡ κοινωνικὴ του δργάνωσις ἀποτελεῖ πραγματοποίησιν τοῦ Φωύερμάχιανοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἴδεωδοις, ἐν τούτοις κατ' οὐσίαν τροποποιεῖ καὶ διευρύνει τοῦτο.

Κατὰ τὴν ἀνωτέρω περίοδον τῆς φιλοσοφικῆς διαμορφώσεως τοῦ Μάρκου, ποὺ τὴν τερματίζει ἡ συνάντησίς του μὲ τὸν Fr. Engels³, δ ὁποῖος ἔμελλε νὰ καταστῇ τοῦ λοιποῦ ὁ ἀχώριστος σύντροφος καὶ συνεργάτης του — ἡ ἐπίδρασις τοῦ Feuerbach ἐπὶ τῆς Μαρξικῆς σκέψεως εἶναι καταφανῆς καὶ ἀναμφισθήτητος. Χάρις εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆν, αἱ ἀρχικαὶ φιλοσοφικαὶ τοῦ Κ. Μάρκου πεποιθήσεις, ὑπέστησαν σημαντικήν μεταβολήν. Ἐν πρώτοις ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις, παύει ν' ἀποτελῇ διὰ τοῦτον «αὐθύπαρκτον ὀντότητα»,

1 «Ἡ ἀνθρωπίνη ἀπελευθέρωσις δὲν θὰ πραγματοποιηθῇ παρὰ δταν δ πραγματικὸς ἀτομικὸς ἀνθρωπός θὰ ἀπορροφήσῃ τὸν ἀφηρημένον πολίτην, δταν δ ἀτομικὸς ἀνθρωπὸς εἰσ τὴν ἔμπειρικὴν ζωὴν του, εἰς τὴν ἀτομικὴν ἔργασίαν του, εἰς τὰς ἀτομικάς του σχέσεις, θὰ καταστῇ δν συλλογικὸν καὶ τοιουτρόπως θὰ ἀναγνωρίσῃ «τὰς ἴδιας του δυνάμεις» ώς κοινωνικάς δυνάμεις καὶ θὰ τὰς δργανώσῃ ώς τοιαύτας, καὶ ἐπομένως δὲν θὰ χωρίσῃ πλέον τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν κοινωνικὴν δύναμιν ὑπὸ μορφὴν πολιτικῆς ἔξουσίας». (Κ. Μαρξ: Ἐνθ. δν. I, 424).

2 A. Levy: Ἐνθ. δν.

3 Κατὰ τὸν Σεπτέμβριον 1844.

καὶ ἀποθαίνει τὸ προϊόν, τὸ δημιούργημα τῆς ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητος, εἰς τοὺς νόμους τῆς δποίας καὶ ὑπάγεται. "Ἐπειτα τὸ προλεταριάτον, ἀποκτᾷ δι' αὐτὸν ἐπαναστατικὴν καὶ ἀπελευθερωτικὴν ἀποστολήν. Προηγουμένως, διὰ τὸν Μάρξ, διατελοῦντα ὑπὸ τὴν Ἐγελιανὴν ἐπιρροήν, ἢ ἐπαναστατικὴ δύναμις δὲν ἔβασιζετο ἐπὶ τῶν λαϊκῶν μαζῶν, ἀλλὰ «ἐπὶ τῶν ἴδεων, ἐκ τῶν δποίων δὲν δύναται κανεὶς νὰ ἀποσπασθῇ χωρὶς νὰ ξεσχίσῃ τὴν καρδίαν τού», ἐπὶ τῶν ἴδεων «ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς δαίμονας τοὺς δποίους δ ἀνθρώπος δὲν μπορεῖ νὰ δαμάσῃ δὲν δὲν ὑποταχθῇ εἰς αὐτούς»¹. Τώρα πλέον δι' αὐτόν, ἢ πραγματοποίησις τῆς φιλοσοφικῆς ἴδεας περὶ τῆς νέας δργανώσεως τῆς κοινωνίας, ἔχει ώς ἀναγκαῖον δργανον τὰ θύματα τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς δργανώσεως, τοὺς προλεταρίους, τῶν δποίων ἢ μοιραία, λόγῳ τῶν ταλαιπωριῶν καὶ τῆς ἀθλιότητος ἐξέγερσις, δδηγεῖ φυσικῶς καὶ αὐτομάτως πρὸς τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος. Βεβαίως τὸ προλεταριάτον, δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμη διὰ τὴν Μαρξικὴν σκέψιν, τὸν μοναδικόν, τὸν ἀποκλειστικὸν συντελεστὴν τῆς ἀνθρωπίνης χειραφετήσεως,— δπως θ' ἀποτελέσῃ μετὰ ταῦτα: εἰς τὸν ἀπελευθερωτικόν του ρόλον ἔχει εἰσέτι ώς ἀπαραίτητον συνεργάτην τὴν φιλοσοφίαν: «ἡ φιλοσοφία, δπως γράφει δ ἶδιος,— εύρισκει εἰς τὸ προλεταριάτον τὸ ύλικόν της δπλον, δπως καὶ τὸ προλεταριάτον εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὸ πνευματικόν του δπλον»². Ἡ δρᾶσις τῶν προλεταρίων καὶ ἡ σκέψις τῶν φιλοσόφων, εἶναι διὰ τὸν Μάρξ τῆς περιόδου ταύτης, οἱ δύο ἀναγκαῖοι παράγοντες τῆς πραγματοποίησεως τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἴδεωδους, καὶ ἡ σύμπραξίς των εἶναι ἔξ, ἵσου ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν «τὴν σύμφωνον πρὸς τὴν θεωρίαν ποὺ διακηρύσσει δτι δ ἀνθρωπος εἶναι ἢ ὑψίστη ούσια τοῦ ἀνθρώπου»³. —Ἐν τούτοις δμως, παρὰ τὰς μεταβολὰς ταύτας ποὺ μαρτυροῦν σημαντικὴν ἔξέλιξιν εἰς τὴν φιλοσοφικὴν του θεωρίαν, δ Κάρλ Μάρξ εύρισκεται ἀκόμη μακράν ἀπὸ τὸν δριστικὸν φιλοσοφικόν του σύστημα, ἀπὸ τὸ σύστημα ἔκεινο ποὺ παρήγαγε τὸν Ἰστορικὸν "Υλισμόν. Ἡ σκέψις του, κατὰ τὴν περίοδον ποὺ μελετῶμεν,

¹ "Ἀρθρον τοῦ Μάρξ εἰς τὴν «Ἐφημερίδα τῆς Ρηνανίας», 16 Ὁκτωβρίου 1842 ἀναφ. πάρα Lefebvre - Guterman: Ἑνθ. ἀν. 11.

² "Ἡ ἀκόμη: «Ἡ κεφαλὴ τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῆς εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἢ καρδία της εἶναι τὸ προλεταριάτον. Ἡ φιλοσοφία δὲν μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῇ χωρὶς τὴν ἔξαλειψιν τοῦ προλεταριάτου, τὸ προλεταριάτον δὲν μπορεῖ νὰ ἔξαλειφθῇ χωρὶς τὴν πραγματοποίησιν τῆς φιλοσοφίας». (Κ. Μαρξ: Zur Kritik der Hegelschen Rechtsphilosophie. Lit. Nachlass, I, 398).

³ Κ. Μαρξ: Ἑνθ. ἀν. I, 398.

διατελεῖ πάντοτε ύπό τὴν ὅμεσον ἐπιρροήν τῆς Φωύερμπαχιανῆς φιλοσοφίας καὶ ὡς ἐκ τούτου περιορίζεται, παρά τινας τροποποιήσεις εἰς τὴν πιστὴν ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς πραγματικότητος τῆς μεθόδου ποὺ ἐφήρμοσεν ἐκείνη ἐπὶ τῆς θρησκείας. 'Αλλ' ἡ ἔρευνα τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν φαινομένων μὲ τὴν μέθοδον καὶ μὲ τὰ μέσα ποὺ ἔχρησιμοποίησεν δ Feuerbach διὰ τὴν θρησκείαν, δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ δδηγήσῃ τὸν Μάρξ εἰς παρανοήσεις καὶ εἰς σύγχυσιν¹. Διὰ νὰ ἐπανεύρῃ συνεπῶς τὴν ἐνότητα τῶν φιλοσοφικῶν συλλογισμῶν του, θὰ χρειασθῇ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸν Hegel ἵνα, διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου πρὸς τὸν Feuerbach, παρουσιάσῃ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἴδεώδους, ὡς τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα τῆς κατὰ τὴν διαλεκτικὴν δόδον ἔξελιξεως τῆς κοινωνίας. Πάντως δύμως, ἡ ἐπίδρασις τῆς Φωύερμπαχιανῆς φιλοσοφίας ύπῆρξε λίαν γόνιμος διὰ τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Ἐπιστημονικοῦ Σοσιαλισμοῦ: διότι ἡ ύπὸ ταύτης ἀναζήτησις «τῶν γηῖνων θεμελίων τοῦ θρησκευτικοῦ Πανθέου», εἶναι ἡ δδηγήσασα αὐτὸν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν «τῶν οἰκονομικῶν βάθρων τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος»², ποὺ ἀπετέλεσε τὸν ἔνα ἐκ τῶν δύο πόλων περὶ τοὺς δποίους περιεστράφη δ 'Ιστορικός του 'Υλισμός.

"Οταν δ Μάρξ συνήντησε τὸν Engels, δ τελευταῖος οὗτος, διετέλει ώσαύτως ύπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς Φωύερμπαχιανῆς φιλοσοφίας, σύμφωνα μὲ τὰς ἀπόψεις τῆς δποίας εἶχε μάλιστα χειρισθῆ εἰς μίαν του μελέτην ζητήματα τινὰ καὶ θεωρίας τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας³. 'Η κοινή των φιλοσοφική κατάρτισις, ύπηρξε προφανῶς ἡ πρώτη καὶ κυρία αἰτία τῆς στενῆς καὶ ἀδιαταράκτου μεταξὺ αὐτῶν συνεργασίας. 'Εξ αἰτίας ταύτης ἀναμφιθόλως εύρεθησαν εύθὺς ἔξ ἀρχῆς καὶ οἱ δύο ἀπολύτως σύμφωνοι ἐπὶ ώρισμένων βασικῶν σημείων. Συνεφώνησαν ἀμφότεροι εἰς τὴν καταδίκην ως

1 'Αφήνεται νὰ παρασυρθῇ εἰς λεκτικὰς ἀναλογίας μεταξὺ τῶν φαινομένων ποὺ ἀναλύει δ Feuerbach καὶ τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ποὺ ἀκόμη δὲν γνωρίζει παρὰ ἀτελῶς, διποτε παρατηρεῖ δ A. Levy. 'Ἐπι πλέον συγχέει συχνὰ τὴν ιδεολογικὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν ψλιστικὴν ἀντίληψιν τῆς Ιστορίας, τὰς δποίας διαστέλλει ἀτελῶς.

2 A. Levy: ἔνθ. ἀν. 271.

3 Εἰς μίαν του κριτικὴν τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας δ Fr. Engels ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Feuerbach, παραλληλίζει τὴν Ιστορίαν πολιτικῆς οἰκονομίας πρὸς τὴν Ιστορίαν τῆς θεολογίας: τὸ μερκαντιλιστικὸν σύστημα εἶναι δι' αὐτὸν δ Καθολικὸς Μεσαίων, ποὺ ἔχει ώσαύτως τὰς σταυροφόρίας του καὶ τὴν 'Ιεράν 'Εξέτασίν του. Τὸ δὲ σύστημα τῆς ἐλευθέρας ἀνταλλαγῆς, δὲν εἶναι παρὰ δ φιλελεύθερος Προτεσταντισμός! (Mehring: Nachlass, I, 433 - 437).

ἀδίκου καὶ ἔξαθλιωτικῆς τῆς ὑφισταμένης κοινωνικῆς ύργανώσεως. Συνεφώνησαν δμοίως εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως διὰ τῆς πραγματοποίησεως τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἴδεωδους. Συνεφώνησαν τέλος ἐπὶ πλέον, καὶ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ προλεταριάτου ώς τοῦ δργάνου τῆς πραγματοποίησεως τῆς ἀληθινῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Ἡ δὲ μοναδική των διαφορὰ — ἡ δποία συνίστατο εἰς τὸ διάτιο δ μὲν Engels εἶχε κυρίως μελετήσει τὰ οἰκονομικὰ προβλήματα, ἐνῷ δ Μάρκος εἶχε κατὰ προτίμησιν ἀσχοληθῆ μὲν τὰ νομικὰ ζητήματα, — καὶ αὐτὴ κατέληγε κατ' οὓσιαν, εἰς ἀρμονικὴν ἀλληλοσυμπλήρωσιν τῶν δύο εἰδικοτήτων, τῶν δποίων ἡ συνύπαρξις ἥτο ἀναγκαῖα διὰ τὴν πλήρη καὶ γόνιμον μελέτην τοῦ καθολικοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος.

Ἡ ἀπὸ πάσης πλευρᾶς ἀρμονικὴ συνεργασία τῶν δύο τοῦ λοιποῦ ἀχωρίστων φίλων, ἥτο λίαν φυσικόν, τούλαχιστον εἰς τὰς ἀρχάς, νὰ τελῇ ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἰδεῶν τοῦ κοινοῦ των διδασκάλου, τοῦ Feuerbach. Καὶ τῷ δητὶ, τὸ πρῶτον κοινὸν αὐτῶν σύγγραμμα, ἡ «Ἀγία Οἰκογένεια»¹, ἀποιελεῖ πραγματικὴν ἀπολογίαν τῆς Φωϋερμπαχιανῆς φιλοσοφίας. Ο σκοπός του, δπως οἱ ἴδιοι γράφουν, εἶναι ἡ προάσπισις τοῦ «πραγματικοῦ ἀνθρωπισμοῦ» ἐναντίον «τοῦ ἐπικινδυνοτέρου τούτου ἔχθροῦ, τῆς θεωρητικῆς πνευματοκρατίας ἢ ἰδεοκρατίας ἢ, δποία εἰς τὴν θέσιν τοῦ πραγματικοῦ ἀτομικοῦ ἀνθρώπου, τοποθετεῖ τὴν «συνείδησιν» ἢ τὸ «πνεῦμα», καὶ διδάσκει μαζὶ μὲ τὸ Εὐαγγέλιον διτι: «τὸ πνεῦμα εἶναι τὸ παρέχον τὴν ζωὴν, ἐνῷ ἡ σάρξ δὲν εἶναι χρήσιμος εἰς τίποτε»². Ο Feuerbach εἶναι δι' αὐτοὺς δ ἀληθῆς φιλόσοφος, δ πρῶτος ποὺ ἀπεκάλυψε τὸ μυστήριον τοῦ («Ἐγελιανοῦ») «συστήματος», καὶ «καθιέρωσε μὲ δεξιοτεχνίαν τὰς μεγάλας ἀρχὰς δλοκλήρου τῆς κριτικῆς τῆς «Ἐγελιανῆς θεωρίας καὶ συνεπῶς δλοκλήρου τῆς μεταφυσικῆς»³. Τὸ μεγαλειώδες ἔργον τῆς φιλοσοφικῆς ἀναμορφώσεως τοῦ Feuerbach, ποὺ συνίσταται εἰς τὴν ἀντικατάστασιν «τῆς λατρείας τῶν ἰδεῶν» διὰ τῆς ἐννοίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς πραγματικότητος, δ Μάρκος καὶ δ Engels ἐννοοῦν νὰ τὸ συνεχίσουν. Θὰ τὸ συνεχίσουν δμως κατὰ τὴν ἐννοιαν ποὺ εἶχε ἥδη προσδώσει εἰς αὐτὸ δ Μάρκος. Ο τελευταῖος οὗτος, δπως προηγουμένως εἶπομεν, εἶχε θεωρήσει ώς βάθρον τῆς θρησκείας καὶ τῆς συνειδήσεως τοὺς πραγματικούς, τοὺς «πολιτικούς» δρους τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ ἐπὶ τούτων εἶχε μεταφέρει τὴν κριτικὴν μέθο-

¹ Die Heilige Familie, 1845.

² K. Marx: Die Heilige Familie. Lit. Nachlass, II, 103.

³ K. Marx: Enth. dñ. II, 249.

δον πού δέ Feuerbach ἔχρησιμοποίησεν ἐπὶ τῆς θρησκείας. Τὴν δόδων αὐτὴν θὰ ἀκολουθήσουν τοῦ λοιποῦ αἱ κοιναὶ φιλοσοφικαὶ τῶν ἀναζητήσεις. Εἰς τὸ νέον του βιβλίου δὲ Μάρξ, ποὺ ἔγραψε μαζὶ μὲ τὸν Fr. Engels, θὰ ἐκθέσῃ συστηματικώτερον τὰς σχετικάς του ἀντιλήψεις: «ὁ ἄνθρωπος, ὅπως γράφει, κάμνει τὴν θρησκείαν καὶ ὅχι ἡ θρησκεία τὸν ἄνθρωπον». «Οταν ὅμως διμιλοῦμεν περὶ ἀνθρώπου, ἔννοοῦμεν τὸν πραγματικὸν ἄνθρωπον, τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰς σχέσεις του μὲ τὸν πραγματικὸν κόσμον ἐντὸς τοῦ ὅποιου ζῆι: «ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ὁν ἀφηρημένον, ἐκτὸς τοῦ κόσμου — ἔξηγει δὲ Μάρξ. 'Ο ἄνθρωπος εἶναι δὲ κόσμος τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κοινωνία, τὸ Κράτος»¹. Αὔτὴν κοινωνία, αὐτὸν τὸ Κράτος, παράγουν τὴν θρησκείαν, «γενικὴν θεωρίαν τοῦ κόσμου τούτου». Έὰν λοιπὸν ἡ θρησκεία εἶναι «διεφθαρμένη», τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ δτὶ δὲ πραγματικὸς κόσμος, τοῦ ὅποιου εἶναι «ἡ συνείδησις», εἶναι «διεφθαρμένος». «Ἡ θρησκευτικὴ ἀθλιότης εἶναι ἀφ' ἐνὸς ἡ ἔκφρασις τῆς πραγματικῆς ἀθλιότητος, καὶ ἀφ' ἔτέρου ἡ διαμχρυρία κατὰ τῆς πραγματικῆς ἀθλιότητος. Ἡ θρησκεία εἶναι δὲ στεναγμὸς τοῦ καταθλιθούμενου πλάσματος»². Κατὰ συνέπειαν «ἡ πάλη κατὰ τῆς θρησκείας, εἶναι ἡ ἔμμεσος πάλη κατὰ τὸν κόσμον τούτου, τοῦ ὅποιου ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ τὸ πνευματικὸν ἄρωμα», — ἡ κατάλυσις αὐτῆς «ὡς φανταστικῆς εύτυχίας τοῦ λαοῦ, εἶναι ἀπαίτησις τῆς πραγματικῆς τούτου εύτυχίας», — ἡ δὲ «κριτικὴ τῆς θρησκείας», ἡ ὅποια ὀδηγεῖ πρὸς τὴν διάλυσιν καὶ τὴν ἔξαφάνισιν τῆς «θρησκευτικῆς ψευδαισθήσεως», εἶναι «ἐν σπέρματι ἡ κριτικὴ τῆς κοιλάδος τῶν δακρύων τῆς ὅποιας ἡ θρησκεία ἀποτελεῖ τὸν φωτοστέφανον»³.

Ἡ κριτικὴ λοιπὸν τῆς θρησκείας, καὶ ἡ δι' αὐτῆς «διάλυσις τοῦ ὑπερπέραν τῆς ἀληθείας», ἀποτελεῖ τὴν ἀπαρχὴν τῆς «ἀποκαταστάσεως τῆς ἀληθείας εἰς τὸν κόσμον τοῦτον»⁴. Εἶναι δὲ «ἡ ἀποστολὴ τῆς φιλοσοφίας, ἡ ὅποια εύρισκεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἱστορίας, δταν ἀποκαλυφθῆ ἡ ἀγία εἰκὼν τῆς ἀποξενώσεως τοῦ ἀνθρώπου, νὰ προθῇ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἀποξενώσεως ταύτης ἀπὸ τῆς πραγματικῆς, τῆς ὄλικῆς αὐτῆς μορφῆς»⁵. Καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον «ἡ κριτικὴ τοῦ οὐρανοῦ», θὰ μεταμορφωθῇ «εἰς κριτικὴν τῆς γῆς, ἡ κριτικὴ τῆς θρησκείας εἰς κριτικὴν τοῦ

1 K. Marx: Ενθ. δν. II, 284.

2 K. Marx: Ενθ. δν. 'Ἐνι κύθα ἀκολουθεῖ ἡ περίφημος φρᾶσις τοῦ Μάρξ: «Ἡ θρησκεία εἶναι τὸ δπιον τοῦ λαοῦ».

3 K. Marx: Ενθ. δν.

4 K. Marx: Ενθ. δν. I, 384.

5 K. Marx: Ενθ. δν. I, 385.

δικαίου, ἡ κριτικὴ τῆς θεολογίας εἰς κριτικὴν τῆς πολιτικῆς»¹.

Τὴν κριτικὴν αὐτὴν τῶν πολιτικῶν καὶ νομικῶν δρων τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, τοῦ κοινωνικοῦ περιθόλλοντος, ὁ Μάρκος καὶ ὁ Engels θὰ τὴν ἐπιχειρήσουν σύμφωνα πρὸς τὴν μέθοδον τοῦ Feuerbach. Διὰ ταύτης θὰ ἀποκαλύψουν τὸν διχασμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου ἀτόμου εἰς «ἄνθρωπον», μέλος τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, καὶ εἰς «πολίτην», μέλος τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως, συνεπέᾳ τοῦ ὅποιου διχασμοῦ ὁ ἀνθρωπὸς ἀπόξενοῦται ὑπὲρ τῆς «πολιτικῆς ὀργανώσεως», — ἐνὸς «πλασματικοῦ δημιουργήματος», — τῆς ἀληθοῦς του ἀνθρωπίνης ἴδιότητος, τοῦ κοινωνικοῦ του χαρακτῆρος, καὶ δὲν κρατεῖ διὰ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν, τὴν πραγματικὴν κοινωνίαν παρὰ μόνον τὸν ἔγωισμὸν καὶ τὸν ἀτομισμόν, λόγῳ τῶν ὅποιων αὕτη μεταβάλλεται εἰς πεδίον ἀνταγωνισμοῦ καὶ ἔξοντώσεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ καταλήγει νὰ ἀποτελῇ πραγματικῶς διὰ τούτους, παρὰ τὴν ἐλευθερίαν ποὺ φαίνομενικῶς τούς παρέχει, «τὴν δλοκληρωτικὴν των ὑποδούλωσιν καὶ τὴν δλοκληρωτικὴν ἀπώλειαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ των»². Ὁ Μάρκος καὶ ὁ Engels, κατακρίνουν δριμέως τὸν διχασμὸν αὐτὸν, ποὺ ἐμφανίζει τὴν ἀστιτὴν κοινωνίαν ως ἄθροισμα «ἔγωιστικῶν ἀτόμων». Τὰ «μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας», δὲν εἶναι διὰ τούτους «κατ' ἀκριβολογίαν» ἄτομα. Διδτὶ τί σημαίνει ἄτομον; «Ἡ χαρακτηριστικὴ ἴδιότης τοῦ ἀτόμου, — διπως οἱ ἴδιοι διευκρινίζουν — εἶναι νὰ μὴν ἔχῃ καθόλου ἴδιότητας, καὶ συνεπῶς καθωρισμένην παρὰ τῆς φυσικῆς του ἀνάγκης σχέσιν πρὸς τὰ ἄλλα ἔκτὸς αὐτοῦ ἄτομα. Τὸ ἄτομον δὲν ἔχει ἀνάγκας, ἀλλὰ ἐπαρκεῖ δι' ἑαυτόν ὁ ἔκτὸς αὐτοῦ κόσμος, εἶναι τὸ ἀπόλυτον κενόν, δηλαδὴ δὲν ἔχει περιεχόμενον, ἔννοιαν, σημάσιαν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ τὸ ἄτομον περιέχει εἰς ἑαυτὸν κάθε πληρότητα»³. Τὸ ἔγωιστικὸν λοιπὸν ἄτομον τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, εἰς «τὴν ἀφηρημένην του παράστασιν, εἰς τὴν νεκράν του ἀφαρεσιν», μεταβάλλεται ἀκριβῶς εἰς τοιοῦτον ἄτομον: δηλαδὴ «εἰς ὃν ἀνευ σχέσεων, τὸ διποῖον ἐπαρκεῖ εἰς ἑαυτό, ἀνευ ἀναγκῶν, ἀπολύτως τέλειον, πανευτυχές». Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἄτομον, μόνον εἰς τὴν φαντασίαν ὑπάρχει καὶ ὅχι εἰς τὴν πραγματικότητα. Διότι «ἡ αἰσθητὴ πραγματικότης,... δλαι αἱ αἰσθήσεις του, τὸ ἔξαναγκάζουν νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἔκτὸς αὐτοῦ ἀτόμων, ὁ δὲ ὑλιστικός του στόμαχος τοῦ ὑπενθυμίζει καθ' ἔκάστην πώς δὲξωτερικὸς κόσμος δὲν εἶναι κενός, ἀλλὰ ἢ

1 K. Marx: Ενθ. ἀν.

2 K. Marx: Ενθ. ἀν. II, 222.

3 K. Marx: Ενθ. ἀν. II, 226.

μοναδική πηγή καρεσμοῦ». Συνεπείᾳ τῶν ἀπαίτησεων τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητος καὶ τῶν αἰσθήσεων, «κάθε μία ἐκ τῶν οὐσιωδῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀτόμου, κάθε μία ἐκ τῶν ιδιοτήτων του, κάθε μία ἐκ τῶν ζωϊκῶν του παρωθήσεων, ἀποθαίνει μία ἀνάγκη,... ποὺ μεταμορφώνει τὸν ἔγωισμόν του εἰς ἀπαίτησιν στρεφομένην πρὸς τὰ ὄλλα πράγματα, πρὸς τοὺς ὄλλους ἀνθρώπους. Ἐπειδὴ δύμως ἡ ἀνάγκη ἐνὸς ἀτόμου δὲν εἶναι ἀμέσως νοητή διὰ τὸ ὄλλο ἔγωιστικὸν ἀτομον ποὺ κατέχει τὸ μέσον τῆς ίκανοποιήσεως τῆς ἀνάγκης ταύτης, ἐπειδὴ ἡ ἀνάγκη δὲν ἔχει ἀμεσον τινα σύνδεσμον μὲ τὴν ίκανοποίησιν, ἔκαστον ἀτομον ὀφείλει νὰ δημιουργήσῃ τὸν σύνδεσμον αὐτὸν καὶ νὰ καταστῇ δ ἐνδιάμεσος μεταξὺ τῆς ξένης ἀνάγκης καὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνάγκης ταύτης»¹. Ἐξ αὐτοῦ ἔξαγεται, ὅτι ἐκεῖνο ποὺ «ἐνώνει καὶ κρατεῖ συνδεδεμένα» τὰ μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, εἶναι «ἡ φυσικὴ ἀνάγκη, εἶναι αἱ οὐσιαστικαὶ ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, ὁσονδήποτε καὶ δὲν ἔχει «ἀποδενωθῆ» αὐτῶν, εἶναι τὸ συμφέρον». Κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἀστική, ἡ πραγματική κοινωνία, δὲν εἶναι ὄθροισμα «ἔγωιστικῶν ἀτόμων», συνδεδεμένων διὰ τῆς πολιτικῆς ὀργανώσεως: ἀντιθέτως, εἶναι προϊὸν φυσικῶν καὶ ἀναγκαίων δεσμῶν δημιουργουμένων μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὅντων ἐκ τῶν φυσικῶν των ἀναγκῶν καὶ ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως τῆς ίκανοποιήσεως αὐτῶν, λόγῳ τῶν δποίων δ «ἀτομικὸς ἔγωισμὸς» μεταθάλλεται κατ' ἀνάγκην καὶ μεταμορφούται εἰς δεσμοὺς ὄλληλεξαρτήσεως καὶ ὄλληλεγγύης. Δὲν εἶναι ως ἐκ τούτου τὸ Κράτος, ἐκεῖνο ποὺ ἔνώνει τὰ ἀτομα καὶ συγκρατεῖ τὴν ἀστικὴν κοινωνίαν: ἀντιστρόφως, ἡ ἀστικὴ κοινωνία συγκρατεῖ τὸ Κράτος², τὸ δποίον ἐπιπροστίθεται εἰς ἐκείνην διὰ νὰ ιδιοποιηθῇ τὸ οὐσιαστικόν της χαρακτηριστικόν: τὸν κοινωνικὸν χαρακτῆρα. Διὰ τῆς ιδιοποιήσεως δύμως τοῦ χαρακτῆρος τούτου, δ δποίος δὲν τοὺς ἀνήκει, τὸ Κράτος, ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις, ἀφήνουν εἰς τὴν ἀστικήν, εἰς τὴν πραγματικήν κοινωνίαν, μόνον τὸν ἔγωισμὸν καὶ τὸν ἀτομισμόν, λόγῳ τῶν δποίων αὕτη ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν φυσικήν της βάσιν καὶ μεταθάλλεται εἰς ὄργανον ἔξοντώσεως καὶ καταδυναστεύσεως τῶν ἀνθρωπίνων ὅντων ποὺ τὴν συνιστοῦν. Βεβαίως ἡ ἀπάνθρωπος αὐτὴ κατάστασις, ποὺ ὑποδουλώνει καὶ ἔξαθλιώνει τὸν ἀνθρωπὸν, πρέπει νὰ τερματισθῇ. Ἀλλὰ πῶς; "Αλλοτε δὲ Μάρξ εἶχεν ἀπαντήσει: διὰ τῆς καταλύσεως τοῦ Κράτους, διὰ τῆς δποίας θὰ ἐκλείψῃ καὶ δ διχασμὸς

¹ K. Marx: Ενθ. ἀν. II, 227.

² K. Marx: Ενθ. ἀν.

μεταξύ πολιτικής δργανώσεως καὶ ἀστικής κοινωνίας. Τώρα δημως, που μελετᾶ μὲ μεγαλυτέραν βαθύτητα τὸ ζήτημα, ἀποφαίνεται ότι τὸ Κράτος εἶναι καὶ αὐτὸ δημιούργημα τῶν ὑφισταμένων δρων τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, — σί ὅποιοι παράγουν τὴν πολιτικήν, τὴν νομικήν δργάνωσιν τῆς κοινωνίας, καθ' ὃς καὶ τὴν ἰδεολογικήν αὐτῆς συνείδησιν. Κατὰ συνέπειαν, ἡ ἀποκατάστασις τῆς «ένότητος» τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου καὶ δ τερματισμὸς τοῦ διχασμοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ ἐπέλθουν διὰ μιᾶς ἰδεολογικῆς πολιτικῆς προσπαθείας ἢ διὰ τῆς συλλήψεως ἐνὸς θεωρητικοῦ ἰδεώδους, ἀλλ' ἀντιθέτως διὰ τῆς πρακτικῆς ἐπεμβάσεως, διὰ τῆς ἐνεργείας ήμῶν πρὸς μεταμόρφωσιν δλων τῶν πραγματικῶν δρων τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος: δηλαδὴ διὰ «τῆς ἀνατροπῆς δλων τῶν κοινωνικῶν σχέσεων», δλων τῶν ὑφισταμένων θεσμῶν, ἐξ αἰτίας τῶν δποίων «ἐξευτελίζεται, ύποδουλώνεται, ἐγκαταλείπεται, περιφρονεῖται» δ ἀνθρωπος¹.

Τώρα πλέον δ Μάρκ καὶ δ Engels, προχωροῦν πέραν τοῦ Feuerbach καὶ τῆς φιλοσοφίας του: ἡ «ἀνθρωπιστική» κοινωνία, ἡ συλλογικὴ ἢ σοσιαλιστικὴ δργάνωσις τῆς κοινωνίας, διὰ τῆς δποίας θὰ ἐπέλθῃ ἢ χειραφέτησις καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι, κατὰ τούτους, προϊὸν μιᾶς θεωρητικῆς συλλήψεως, ἐνὸς ὑπερβατικοῦ ἰδεώδους² δὲν δύναται νὰ εἶναι παρὰ δ καρπὸς τῆς πραγματικῆς δράσεως καὶ ἐνεργείας τῶν ἀνθρώπων, ἐκείνων ποὺ πάσχουν καὶ ύποφέρουν, πρὸς κατάλυσιν καὶ ἀνατροπὴν τῶν δρων τῆς συγχρόνου κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς δργανώσεως, ἡ δποία ἐπιτρέπει τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν των. Ἡ «κριτικὴ» τοιουτοτρόπως, δὲν εἶναι πλέον «ἀφηρμένη, ὑπερβατική», ἀλλὰ γίνεται «ἀμέσως πρακτική». Ο δὲ σοσιαλισμὸς ποὺ ἔκ ταύτης ἀπορρέει, δ «ύλιστικὸς σοσιαλισμός», εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν «ἰδεολογικὸν σοσιαλισμόν», ποὺ εἶχε προκύψει ἀπὸ τὴν παλαιοτέραν κριτικήν: διότι εἶναι σοσιαλισμὸς ποὺ «ἀπορρίπτει ὡς ψευδαίσθησιν τὴν καθαρῶς θεωρητικὴν χειραφέτησιν καὶ ζητεῖ διὰ τὴν πραγματικὴν ἐλευθερίαν, ἐκτὸς τῆς ἰδεολογικῆς θελήσεως, δρους ἀπολύτως ἀπτούς, ἀπολύτως ύποκυός»³, — διότι εἶναι σοσιαλισμὸς ποὺ «παρέχει ἀπτά, πρακτικὰ μέτρα», ποὺ «δὲν περιορίζεται εἰς τὸ νὰ σκέπτεται», ἀλλὰ «τονώνει τὴν δρᾶσιν» καὶ τὴν ἐνέργειαν⁴. Ἡ «κριτικὴ» μὲ μίαν λέξιν, ἀπὸ θεωρητική, ἰδεολογική, ἀπὸ κριτική τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ποὺ

1 K. Marx: Ενθ. ἀν. I, 392.

2 K. Marx: Ενθ. ἀν. II, 197.

3 K. Marx: Ενθ. ἀν. II, 263.

ήτο διά τὸν Feuerbach, μεταβάλλεται εἰς χείρας τῶν Μάρξ καὶ Engels, εἰς «ζωντανήν, πραγματικὴν κριτικὴν τῆς ὑφισταμένης κοινωνίας», εἰς «κατηγορηματικὴν προσταγὴν» τῆς καταλύσεως αὐτῆς¹.

“Άμεσος συνέπεια τῆς νέας ταύτης Μαρξικῆς ἀντιλήψεως, κατὰ τὴν ὅποιαν ὅχι ἡ θεωρία, ὅχι ἡ ἴδεα, ἀλλὰ ἡ πρᾶξις καὶ ἡ ἐνέργεια πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ὅρων τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος ἀποτελοῦν τὸ μέσον πρὸς δημιουργίαν μιᾶς νέας ἀνθρωπίνης κοινωνίας, εἶναι ἡ ἀναγνώρισις ἐκ μέρους τῶν συγγραφέων τῆς «Ἀγίας Οἰκογενείας» ὡς μοναδικοῦ πλέον ὀργάνου τῆς κοινωνικῆς μεταμορφώσεως καὶ χειραφετήσεως τῶν προλεταρίων. Προηγουμένως, ὅπως ἡδη εἴπομεν, ὁ Μάρξ ἔθεωρει τὴν κοινωνικὴν μεταβολὴν ὡς ἔργον δύο παραγόντων: τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως καὶ τοῦ προλεταριάτου, τὸ ὅποιον δύμας κατ’ οὐσίαν, ἔχρησιμοποιεῖτο ὡς τὸ ὄργανον πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ἐπιδιώξεων ἔκεινης. Τώρα δὲ ρόλος τοῦ προλεταριάτου καὶ δὲ ρόλος τῆς φιλοσοφίας ἀντιστρέφονται²: ἡ σκέψις, ἡ ἴδεα, κατὰ τὴν νέαν Μαρξικὴν θεωρίαν, εἶναι προϊόν, εἶναι δημιούργημα τῆς ἐκτὸς ἡμῶν πραγματικότητος. Συνεπῶς καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ποὺ μᾶς ἀποκαλύπτει τὸν παραλογισμὸν καὶ τὴν ἀπανθρωπίαν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ μᾶς δῦνγει εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς διαμορφώσεως μιᾶς νέας ἀνθρωπιστικῆς τοιαύτης, δὲν ἀποτελεῖ ὀσαύτως παρὰ τὴν προσολὴν ἐπὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, παρὰ τὴν «θεωρητικὴν ἔκφρασιν» τῆς ἐκτὸς ἡμῶν ὑφισταμένης κοινωνικῆς πραγματικότητος: αἱ ἴδεαι ὡς ἐκ τούτου, καθ’ ὃ ἀπλοῦν ἀπαύγασμα τῶν ὅρων τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, δὲν ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ προκαλέσουν τὴν μεταβολὴν τῶν ἐν λόγῳ ὅρων, ἡ ὅποια δύναται νὰ συντελεσθῇ μόνον διὰ μιᾶς «πρακτικῆς ἐνέργειας» ποὺ πραγματικῶς θὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν κατάλυσίν των, ἐκ τῶν ὅποιων θὰ προκύψῃ καὶ ἡ μεταβολὴ τῶν ἴδεων³. Ποῖος δὲ εἶναι ἔκεινος ποὺ μπορεῖ καὶ ὀφείλει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀνατροπὴν αὐτὴν καὶ τὴν κατάλυσιν; Μόνον τὸ προλεταριάτον, ἀπαντοῦν οἱ Μάρξ καὶ Engels, τὸ ὅποιον, λόγῳ τῆς ἀπανθρώπου θέσεως εἰς τὴν ὅποιαν ἔχει περιστῆ, λόγῳ τῆς ἀθλίας κατα-

1 K. Marx: Ενθ. ἀν.

2 A. Levy: Ενθ. ἀν. 283.

3 «Αἱ ἴδεαι δὲν μποροῦν νὰ δῦνγήσουν πέραν τῶν γενικῶς δεδομένων πραγματικοτήτων, ἀλλὰ δύνανται μόνον νὰ δῦνγήσουν πέραν τῶν ἴδεων τῶν ἐν λόγῳ πραγματικοτήτων. Αἱ ἴδεαι δὲν μποροῦν νὰ πραγματοποιήσουν τίποτε. Διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἴδεων χρειάζονται ἀνθρωποί ποὺ νὰ θέτουν εἰς ἐνέργειαν μίαν πρακτικὴν δύναμιν». (K. Marx: Ενθ. 11, 225).

στάσεως εἰς τὴν δόποιαν ἔχει περιέλθει ἐξ αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν δρῶν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, ώθεῖται φυσικῶς καὶ ἀναποτρέπτως πρὸς τὴν ἔξεγερσιν καὶ δι' αὐτῆς πρὸς τὴν ἀνατροπὴν καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν. Κατ' αὐτὸν δύμας τὸν τρόπον, τὸ προλεταριάτον, δὲν δῦνεται προφανῶς εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπαναστάσεως, δὸς δόποιος εἶναι καὶ δρόμος τῆς ἀνθρωπίνης ἀπελευθερώσεως, ἀπὸ ἀφηρημένας φιλοσοφικάς Ἰδέας, ἀλλὰ ἀπὸ τοὺς συγκεκριμένους δρους, ἀπὸ τὰς πραγματικάς συνθήκας τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὰς δόποιας καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀπορρέει: συνεπῶς εἰς τὴν ἀναγκαίως καὶ ἀντικειμενικῶς καθοριζομένην δρᾶσιν καὶ ἐνέργειάν του, τὸ προλεταριάτον ἐν σάρκωνει αὐτὴν ταύτην τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἡ δόποια μᾶς ἀποκαλύπτει τὴν ἀνάγκην τῆς δημιουργίας μιᾶς νέας ἀνθρωπίνης κοινωνίας, — καὶ δι' αὐτὸν τὸν λόγον ἀποθαίνει τὸ μόνον κατάλληλον νὰ τὴν κατανοήσῃ, ἀλλὰ καὶ τὸ μόνον δυνάμενον νὰ τὴν πραγματοποιήσῃ¹.

Ἡ θέσις δύμας ποὺ δὲ Μάρκος λαμβάνει εἰς τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῆς θεωρητικῆς σκέψεως καὶ τῆς πρακτικῆς ἐνέργειας, θὰ ἔχῃ ἐπὶ πλέον καὶ ἔνα ἀπροσδόκητον ἀντίκτυπον ἐπὶ τῆς φιλοσοφικῆς του ἔξελιξεως: τὴν ἐκ νέου ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἐγελιανὴν φιλοσοφίαν, ἀπὸ τὴν δόποιαν εἶχεν ἀπομακρυνθῆ ḥάρις εἰς τὴν Φωύερμπαχιανὴν ἐπίδρασιν: διότι ἡ «πρακτικὴ ἐνέργεια» πρὸς ἀνατροπὴν καὶ κατάλυσιν τῶν δρῶν τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητος, προύποθέτει τὴν δυνατότητα τῆς μεταβολῆς καὶ μεταμορφώσεως τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, μὲ τὴν δόποιαν εἶχεν ἰδιαιτέρως ἀσχοληθῆ δι Hegel.

Ἡ πρώτη παρέκκλισις τοῦ Μάρκου ἀπὸ τὸν Feuerbach κατὰ τὴν ἔννοιαν τῆς προσεγκίσεως πρὸς τὸν Hegel, λαμβάνει χώραν διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς παλαιᾶς του διακρίσεως μεταξὺ «πολιτικῆς δργανώσεως» καὶ «ἀστικῆς κοινωνίας», διὰ μιᾶς νέας τοιαύτης μεταξὺ «προλεταρίων» καὶ «κατόχων πλούτου» ἢ «πλουσίων». Βεβαίως ἡ νέα αὕτη Μαρξικὴ διάκρισις, δὲν παύει νὰ ἀποτελῇ «διχασμὸν» κατὰ τὴν Φωύερμπαχιανὴν ἔννοιαν, ἀφ' οὗ ἔξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ πάντοτε ὁς ἀποτέλεσμα τὴν «ἀποδένωσιν»². Οὐχ'

¹ «Δι' αὐτὸν πρῶτοι οἱ ἐργάται τῆς Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας κατενόησαν καὶ δὲν πιστεύουν πλέον δτι θὰ δυνηθοῦν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τοὺς ἐργοδότας τῶν καὶ τὸν ἔξευτελισμὸν τῶν, μέσῳ τῆς «καθαρᾶς σκέψεως». (K. Marx: Ἐνθ. ἀν. II, 151).

² «Ἡ τάξις τῶν πλουσίων καὶ ἡ τάξις τῶν προλεταρίων ἐμφανίζουν τὴν πάτην ἀνθρωπίνην ἀποδένωσιν. Ἀλλὰ ἡ πρώτη αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἱκανοποιημένην καὶ ἔξησφαλισμένην εἰς αὐτὴν τὴν ἀποδένωσιν... ἐνῷ ἡ δευτέρα αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἐκμηδενιζομένην εἰς τὴν ἴδιαν ἀποδένωσιν». (K. Marx: II, 132).

ήττον δύμως, έννοείται καὶ παρουσιάζεται ταύτοχρόνως ἀπὸ τὸν Μάρκο καὶ ως καθαρὸν Ἐγελιανὴ ἀντίφασις: Διότι οἱ δύο πόλοι ταύτης — τὸ προλεταριάτον καὶ ὁ πλοῦτος — «συνιστοῦν, δύνας γράφει ὁ ἕδιος, ἀντινομίας» ποὺ «ἀπαρτίζουν ἔνα σύνολον», διότι ἀποτελοῦν «δύο μορφάς» ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος: «τοῦ κόσμου τῆς Ἰδιωτικῆς Ἰδιοκτησίας»¹. Ως ἐκ τούτου ἡ ἀμοιβαία θέσις τῶν δύο αὐτῶν ἀντινομιῶν, καθορίζεται σύμφωνα πρὸς τὴν Ἐγελιανὴν ἀντίληψιν: ἀφ' οὗ ἐκάστη ἐξ αὐτῶν, παράγει καὶ δημιουργεῖ ἀναγκαστικῶς καὶ ταύτοχρόνως καὶ τὴν ἀντίθεσιν αὐτῆς, καὶ ἀντιστρόφως ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διαλυομένη καὶ καταργουμένη, προκαλεῖ συγχρόνως καὶ ὑποχρεωτικῶς καὶ τὴν διάλυσιν καὶ κατάργησιν τῆς ἀντιθέτου². Συνεπῶς ἡ Μαρξικὴ διάκρισις τοῦ προλεταριάτου καὶ τοῦ πλούτου, ἐμφανίζει δλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Ἐγελιανῆς ἀντιφάσεως: διότι δύνας ἡ τελευταία αὕτη, συνεπάγεται τὴν ταύτοχρονον συνύπαρξιν καὶ συνεξαφάνισιν τῶν δύο ἀντιτιθέμενών ὅρων, — δύνας ἡ τελευταία αὕτη, παρουσιάζει τὸν χαρακτῆρα τῆς ἀναγκαιότητος.

Ἄπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ποὺ ἡ θέσις τῶν προλεταρίων εἰς τὸ σημερινὸν κοινωνικὸν σύστημα, ἀποβαίνει τὸ περιεχόμενον μιᾶς Ἐγελιανῆς ἀντιφάσεως, εἰναι φυσικὸν ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ χειραφέτησις αὐτῶν — δηλαδὴ ἡ κατάλυσις των ως προλεταρίων — νὰ ἀντιμετωπισθῇ ἀπὸ τὸν Μάρκο ως ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα μιᾶς κατὰ διαλεκτικὸν ρυθμὸν ἐξελίξεως. Καὶ τὴν λύσιν αὐτὴν υἱοθετεῖ ὁ Κάρλος Μάρκος, ἐπανερχόμενος κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰς τὸν πρῶτον του διδάσκαλον, διὰ νὰ διανεισθῇ ἀπὸ αὐτὸν τὴν διαλεκτικὴν ἐξέλιξιν, ἐνῷ ως πρὸς τὴν σχέσιν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς ἴδεας θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ παραμένῃ πάντοτε πιστὸς εἰς τὸν δεύτερον διδάσκαλόν του, εἰς τὸν Feuerbach. Καὶ τῷ ὄντι, ἡ ἀντίθεσις ποὺ ἐμφανίζει ἡ τάξις τῶν προλεταρίων καὶ ἡ τάξις τῶν πλουσίων μέσα εἰς τὸ πλαίσιον τῆς Ἰδιωτικῆς Ἰδιοκτησίας τοῦ σημερινοῦ κοινωνικοῦ συστήματος, λόγῳ τῆς μοιραίας δράσεως τῶν προλεταρίων — τῆς ἀρνήσεως δηλαδὴ, τῆς σημερινῆς καταστάσεως — ώθουμένων ἀπὸ

1 K. Marx: Ενθ. δν. 132.

2 «Ἡ Ἰδιωτικὴ Ἰδιοκτησία ως Ἰδιωτικὴ Ἰδιοκτησία ἢ πλοῦτος, εἰναι ὑποχρεωμένη νὰ διατηρῇ ἐαυτὴν καὶ ἐπομένως καὶ τὸ ἀντίθετόν της, τὸ προλεταριάτον. Εἰναι ἡ θετικὴ πλευρὰ τῆς ἀντινομίας, ἡ Ἰδιωτικὴ Ἰδιοκτησία ἱκανοποιημένη ἐξ ἐαυτῆς. Τὸ προλεταριάτον ἀντιθέτως, ως προλεταριάτον, εἰναι ὑποχρεωμένον νὰ ἐργάζεται διὰ τὴν ἴδιαν του κατάργησιν καὶ συνεπῶς καὶ δι' ἐκείνην τοῦ ἀναγκαίου ἀντιθέτου του ποὺ τὸ κάμνει προλεταριάτον, τῆς Ἰδιωτικῆς Ἰδιοκτησίας. Εἰναι ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ἀντινομίας, ἡ Ἰδιωτικὴ Ἰδιοκτησία ἀπὸ συντιθεμένη καὶ διαλυομένη». (K. Marx: Ενθ. δν. II, 132).